

Klasik Devir Osmanlı Mimarisinin Arkasındaki Ekonomik Güç: Mimar Sinan Yapıları Üzerinden Bir Değerlendirme

The Economic Power Behind Classical Ottoman Architecture: An Evaluation on Buildings by Sinan the Architect

Musa Binol

Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Sanatları ve Tarihi, Gaziantep, Türkiye.
RA, Gaziantep University, Faculty of Theology, Turkish Islamic Arts, Gaziantep, Türkiye.
musabiol@gantep.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-5010-2000>

Gulzoda Makhmudjonova Akay

Dr. Öğr. Üye, Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Karabük, Türkiye.
Assis. Prof. Dr. Karabük University, Faculty of Humanities and Social Sciences, History of Art, Karabük, Türkiye.
gulzodamakhmudjonova@karabuk.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-7758-9210>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/istem.1748694

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Gelis Tarihi: 23.07.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 04.11.2025

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2025

Cite as / Atıf: Binol, Musa- Akay, Gulzoda Makhmudjonova. "Klasik Devir Osmanlı Mimarisinin Arkasındaki Ekonomik Güç: Mimar Sinan Yapıları Üzerinden Bir Değerlendirme". *İstem* 46 (2025), 501-534. <https://doi.org/10.31591/istem.1748694>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

Klasik Devir Osmanlı Mimarisinin Arkasındaki Ekonomik Güç: Mimar Sinan Yapıları Üzerinden Bir Değerlendirme

Öz

Bu makalede, Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi zamanının arka planındaki devletin ekonomik gücü, bu ekonomik gücün imar faaliyetlerini nasıl desteklediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Osmanlı sarayı ve saray dışında bulunan bânilerin şehrin gelişimindeki öneminden ana hatlarıyla bahsedilmiştir. Çalışmada, Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) zamanında zirveye çıkarak, Osmanlı Mimarisinin özgün örneklerini veren, Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi çağının ekonomik gücünü, Mimarlık Tarihi ve Tarihi kaynaklardan edinilen veriler ışığında, bazı yapılar göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Osmanlı Sultanları, eşleri ve saraya yakın yönetici sınıfının ekonomik güçlerini gösteren, çoğunluğunun vakıf mülkü olduğu bilinen yapılar, Osmanlı başkentini donatmışlardır. Araştırmanın ilk bölümünde Osmanlı Ekonomisinin ana hatlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Sinan (ö. 996/1588) eseri olan, Süleymaniye Camii (M. 1551-1557), Selimiye Camii (26 Haziran 1568-1574), Kırkçeşme İsale Hattı (Ekim 1555- 1565), Rüstem Paşa Cami (M. 1561-1563), Haseki Külliyesi (1539-?), Kasımpaşa Piyale Paşa Camii (M.1573/74-?) olmak üzere altı yapı ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin, 16. yy, Sinan çağında söz konusu mimarlık faaliyetlerini ekonomik olarak nasıl desteklediği ve ekonomik anlamda hangi noktada olduğu örnekler üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Güçlü merkezi yönetim ve vakıf sisteminin Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi'ni doğrudan pozitif anlamda etkilediği görülmüştür. Disiplinlerarası yaklaşımla, basitçe Mimarlık Tarihi ve Ekonomi Tarihi ilişkisi kurularak, Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamdaki çalışmaların artması Osmanlı Tarihi ve disiplinlerarası çalışmalar açısından önemlidir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluk başkentini şekillendiren, Kanuni, Sinan ve Ekonomi üçgenindeki kentsel dokunun inşasına da vurgu yapılmıştır. Bir yandan Cami Külliye ekseninde gelişen kentler öte yandan Kırkçeşme İsale Hattı gibi dini hüviyeti bulunmayan, doğrudan kamusal alanın yararına sunulan yapılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sahnesindeki yerini temsil etmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Klasik Osmanlı Mimarisi, Ekonomik güç, Mimari himaye, Bani, Mimar Sinan.

The Economic Power Behind Classical Ottoman Architecture: An Evaluation on Buildings by Sinan the Architect

Abstract

In this article, the power of the state in the background of Classical Period Ottoman Architecture and how this economic power supported the construction activities are tried to be understood. The importance of the founders in the Ottoman palace and outside the palace in the development of the city is mentioned in outline. In this study, the economic power of the Classical Period Ottoman Architecture, which reached its peak during the reign of Suleiman the Magnificent (d. 974/1566) and gave the original examples of Ottoman Architecture, was evaluated in the light of the data obtained from the History of Architecture and Historical sources, taking into account some buildings. Buildings, most of which are known to have been the property of foundations, indicating the economic power of the Ottoman Sultans, their wives and the ruling class loyal to the palace, adorned the Ottoman capital. In the first part of the research, the main outlines of the Ottoman Economy were mentioned. In the second section, six buildings by Sinan (d. 996/1588), namely Süleymaniye Mosque (1551-1557), Selimiye Mosque (June 26, 1568-1574), Kırkçeşme Water Transmission Line (October 1555- 1565), Rüstem Paşa Mosque (1561-1563), Haseki Complex (1539-?), Kasımpaşa Piyale Paşa Mosque (1573/74-?) are discussed. It has been tried to be comprehended through examples how the Ottoman Empire supported the aforementioned architectural activities economically in the 16th century, the age of Sinan, and at what point it was in economic terms. It has been observed that the strong central administration and the foundation system had a direct positive impact on Classical Period Ottoman Architecture. With an interdisciplinary approach, an attempt has been made to understand Classical Period Ottoman Architecture by simply establishing a relationship between the History of Architecture and the History of Economy. The increase in studies in this context is important in terms of Ottoman History and interdisciplinary studies. In addition, the construction of the urban fabric in the triangle of Suleiman, Sinan and Economy, which shaped the capital of the Ottoman Empire, is also emphasized. On the one hand, the cities that developed on the axis of mosques and complexes, and on the other hand, buildings such as the Kırkçeşme Water Transmission Line, which did not have a religious identity and were offered directly for the benefit of the public sphere, represented the Ottoman Empire's place on the world stage.

Keywords: Classical Ottoman Architecture, Economic power, Architectural patronage, Patronage, Mimar Sinan.

Giriş

Mimarlık faaliyetleri ve şehirlerin kurulmasında fiziki ve somut yapıların ortaya çıkmasının yanında ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkiler (sebeup-sonuçlar) de ortaya çıkar. Mezkur fiziksel yapılar, ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerin somutlaştığı temsil düzlemi olarak tanımlanabilir. Ekonomi kavramı bu sayılan ilişkilerin hepsinde başat rolü oynadığından mimarlık-ekonomi ilişkisinin ele alınması daha etraflı bir bakış açısı için önemlidir. Söz konusu bakış açısının Klâsik Osmanlı Devri Mimarisi için değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı Mimarisi tarafından hayata geçirilen yapıların, Devlet'in ekonomik kaynaklarıyla ilişkisinin (vakıf teşkilatı, cizye, tımar, maden gelirleri vb.) değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi dünya mimarlık tarihinde oldukça mühim bir yer teşkil etmektedir. Söz konusu ehemmiyeti, Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi için önemli bir isim olan Mimar Sinan'ın (ö. 996/1588) inşa ettiği eserlerde yalnızca estetik ve strüktür açıdan değil yapıların kent dokusu içerisindeki konumlandırılmalarından da anlamaktayız. Sinan kendi zamanında, çevredeki antik bakiyeler de olmak üzere Osmanlı Coğrafyasını ve yakın coğrafyadaki yapıları da gözlemleme şansı bulmuştur. Sinan'ı, dünya mimarlık tarihi açısından önemli kılan ve onun yolunu açan sebeplerden bir tanesi de kendi yetenekleri ve tecrübesinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik olarak oldukça güçlü olduğu bir dönemde mimarlık yapmış olmasıdır.

Padişahlar, 17. yy'a kadar gaza yaparak sahip oldukları ganimeti, Osmanlı kentinin bayındırlık faaliyetlerine, başta kendi adlarına inşa ettirecekleri yapılarla, ekonomik anlamda katkı olarak kullanıyorlardı. Padişahın saltanatı nasıl ele geçirdiği çok önemli sayılmıyordu çünkü eğer muvaffak olmuşsa bu, Tanrı'nın ona olan inayetiyle onu muzaffer eylemesi olarak addediliyordu.¹ Bayındırlık faaliyetleriyle padişah, Tanrı'dan aldığı inayet yanında halkın gözünde meşruiyet ve siyasal gücünü pekiştiriyordu.² Süleymaniye Külliyesi'nin İmparatorluğun kalbinde, Sultanın tüm İslam Âleminin Halifesi olduğunu simgelemesi³ gibi hanedanın inşa ettiği diğer yapılar, kamu yararının yanı sıra ekonomik-siyasal simgelerdir. Gaza ganimetiyle selatin cami inşasına kaynak oluşturma geleneği ise 17. yüzyılda Sultan Ahmet Camisi ile bozulmuştur.⁴

Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi bir anlamda Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1566) ile özdeşleşmiş durumdaydı. Merkezi otoritenin güçlenmesi ve imparatorluğun genişlemesi ile imar faaliyetleri de hız kazanmıştı.⁵ Bu devirde Kanu-

¹ Yıldırım Özbek, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri", *BELLETEREN* 72/264 (2008), 538.

² Özbek, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri", 541.

³ Özbek, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri", 551.

⁴ Özbek, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri", 557.

⁵ Ahmet Çaycı, *Türk-İslam Kültüründe Vakıf ve Sanat* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 43.

ni'ni savaşlardan elde ettiği ganimetin yanında, ekonomik alandaki temayüller ve Rüstem Paşa'nın (ö. 968/1561) toprak rejimindeki iyileřtirmeleri⁶, ticareti kolaylaştırıcı faaliyetleri⁷, Osmanlı Ekonomisinin bayındırlık yatırımlarını güçlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bayındırlık faaliyetlerinin yürütölmesinde vakıflar önemli bir rol üstlenmişti. 15. ve 16.yy'da Klasik Üslup merkezden önemli taşra kentlerine kadar yayılmıştır.⁸

Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi ve Osmanlı Ekonomisi üzerine oldukça geniş çaplı çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu dönemle ve araştırma konumuzla ilgili çalışmalardan, Gülru Necipoğlu'na ait *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*⁹ ve Doğan Kuban tarafından kaleme alınan, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*¹⁰ adlı eserler oldukça önemlidir. Bu eserlerde Sinan ve özellikle o dönemin estetik ve mimarlık üslubunun yanı sıra sosyal ve ekonomi konuları da ele alınmıştır. Oktay Aslanapa'ya ait olan *Osmanlı Devri Mimarisi*¹¹ adlı çalışma ise daha çok Mimari ve Sanat Tarihi alanlarını ele alan ve daha genel bir çağı kapsayan bir eserdir. Çalışmada doğrudan Osmanlı Ekonomisi alanında yapılmış çalışmalar içerisinde önemli eser, müellifi Mehmet Genç olan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*¹² adlı çalışmadır. Kaynakta "iaşe", "gelenekçilik" ve "fiskalizm ile "malikâne" sistemi ve bağlamında Osmanlı Ekonomik yapısı etraflıca ele alınmıştır. Tarihçi Halil İnalıcık'a ait olan *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*¹³ hem tarih hem de ekonomi alanında önemli bir kaynaktır. Aynı müellifin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*¹⁴ adlı eseri de Osmanlı Ekonomisi açısından olduğu kadar Osmanlı Tarihi ve devlet yapısının anlaşılabilmesi için de son derece önemlidir. Osmanlı Ekonomi Tarihi açısından diğer önemli kaynaklar ise şevket Pamuk'a ait *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*¹⁵, Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi¹⁶ ve *Osmanlı - Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*¹⁷ adlı eserlerdir. Mezkr eserler İmparatorluğun tımar yapısı, mali örgütlenme, para ve paranın mübadelesi, değerli maden-

⁶ Özbek, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri", 549.

⁷ Halil İnalıcık, *Osmanlılar Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 185.

⁸ Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentiler: Kent 1550- Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), 27.

⁹ Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı. Güven (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, 2013).

¹⁰ Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).

¹¹ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi* (İstanbul: İnkılâp, 2004).

¹² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2023).

¹³ Halil İnalıcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017).

¹⁴ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, çev. Halil Berkay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).

¹⁵ şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018).

¹⁶ şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023).

¹⁷ şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023).

lerin mübadelesi gibi konular açısından son derece önemli kaynaklardır. Vakıflar ve Mimarlık yatırımlarının arşiv kayıtları açısından doğrudan yapılan çalışmalar arasında Ömer Lütfi Barkan'a ait *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaâtı*¹⁸ adlı eser ile Serpil Çelik'e ait *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*¹⁹ adlı doktora tezi son derece önemli çalışmalardır. Özellikle, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaâtı adlı çalışmada Süleymaniye Külliyesi'nin inşası sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tuttuğu kayıtlar detaylı bir biçimde incelenmiş, zengin çizelge, tablo ve grafiklerle desteklenmiştir. İdris Bostan' a ait *Osmanlı Akdeniz'i*²⁰ de Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki ticaret ve savaşları, bunları üzerinden yürütülen ekonomik dengeleri anlamak açısından önemlidir. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Gelişim Dönemi*²¹ adlı eseriyle özellikle 16. yy 'da Osmanlı'nın dengede tutmaya çalıştığı maliye politikalarının bu devirden sonra nasıl sonuçlara yol açtığını anlatan önemli bir eser ortaya koymuştur. Ahmet Tabakoğlu'na ait *Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi*²² adlı çalışma da Osmanlı mali disiplini anlama açısından önemli bir çalışmadır. Çalışma için incelenen arşiv belgesi, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS. (MA. d)], Defter No. 45, H. 20.08.966 / M. 28.05.1559*²³ Süleymaniye Camii İnşaâtı Masraf Defteridir ve oldukça değerli bir belgedir.²⁴ Belgede Süleymaniye cami ve külliyesindeki çeşitli yapıların, süsleme, malzeme temini gibi pek çok kalemin giderleri belirtilmektedir. Belgede Süleymaniye'nin beş yıllık masraf özetleri dışında başka önemli bilgiler de geçmektedir. Bu devirde Mimar Sinan'a "emâcid"²⁵ şeklinde hitap edilmiştir.²⁶ Söz konusu belge, Muharrem'ül-haram fî 961 (7 Aralık 1553) - Şabân fî 966 (Mayıs/Haziran 1559) zaman aralığını kapsamaktadır.²⁷ Külliye çalışan meslek gruplarının pek çoğu da bu belgeden açıkça izlenmektedir.²⁸ Ekrem Ba-

¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaâtı (1550-1557)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972).

¹⁹ Serpil Çelik, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001).

²⁰ İdris Bostan, *Osmanlı Akdenizi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2021).

²¹ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Gelişim Dönemi* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986).

²² Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 43/1-4 (1987), 111, 150.

²³ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS. (MA. d)], Defter No. 45, H. 20.08.966 / M. 28.05.1559.*

²⁴ Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde H. 20.08.966 / M. 28.05.1559 tarihli ve defter numarası 45 olarak kayıtlı iki Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defteri bulunmaktadır. Bunlardan biri iki, diğeri ise on bir sayfadan oluşmaktadır. Aynı konuyla ilişkili olan bu defterlerden ilki, bu çalışmada ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Belge Künyesi.

²⁵ El mâcid: yücelerin önderi, yüce örnek, en şerefli kimse

²⁶ BOA, [TS. (MA. d)], Defter No. 45, H. 20.08.966 / M. 28.05.1559, 1.

²⁷ BOA, [TS. (MA. d)], Defter No. 45, H. 20.08.966 / M. 28.05.1559, 1.

²⁸ BOA, [TS. (MA. d)], Defter No. 45, H. 20.08.966 / M. 28.05.1559, 2. (Necçârân (marangozlar) senk tırâşân (taş yontanlar, taş ustaları), nayân (?) ırgadân (amele, işçiler, gündelik işçiler) haddadân (demirci), serebkıran (kurşuncu, kurşun işçisi) lağımkıran (lağımçı, kanalizasyon işçileri) nakkaşân (nakkaşlar) lûkenkıran? (lûk: laka, reçine), hammâlân (hammallar, yük taşıyıcıları), camkıran (cam

tır'a ait olan *Arşiv Belgeleri Işığında Edirne Selimiye Külliyesi'nin İnşa Süreci*²⁹ adlı çalışma da Selimiye Cami inşa süreci ve masrafların değerlendirilmesi açısından son derece önemlidir. Çalışmada arşiv belgeleri ışığında Selimiye Külliyesinin yapım aşamaları, bu aşamalardaki inşaatın ilerleyişinden sorumlu kadro, malzeme temini ve mali kaynaklar oldukça detaylı bir biçimde, titizlikle hazırlanmış tablolarla verilmiştir. Rauf Tuncay'a ait *Edirne'de Selimiye Camii*³⁰ adlı çalışma ise Edirne Selimiye Cami'nin inşa sürecinde, saray ve Mimar Sinan arasındaki yazışmaların, devrin kaynakları üzerinden bir değerlendirmesini sunmaktadır. Bu çalışmada sarayın emirleri, Mimar Sinan'ın saraydan istekleri ve isteklere alınan cevaplar, malzeme temini ve yönlendirmeler rahatlıkla izlenebilmektedir. Söz konusu çalışma Mimarlık ve Ekonomi ilişkisinin bir başka noktasını aydınlatması yönüyle önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğu, konu özelinde söylemek gerekirse bayındırlık faaliyetleri ve bundan başka diğer sanat dalları için kendi sanatçılarını yetiştiren³¹ yahut dışarıdan sanatçı istihdam eden³² bir devlet örgütlenmesidir. Fetihlerle coğrafya genişlemiş, yeni keşfedilen coğrafyalar ve aynı zamanda öteden beri var olan birikimler ortak bir zeminde bir araya getirilerek sanat ve bilhassa mimarlık alanında yeni anlayışları ortaya çıkarmıştır. Klasik dönemin önemli ismi Mimar Sinan'ın (ö. 996/1588), Yavuz Sultan Selim ile birlikte (ö. 926/1520) İran ve Mısır seferlerinde bizzat bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca; Suriye, Irak, Balkanlar, Macaristan ve Güney Avusturya gibi pek çok coğrafyayı da görmüştür.³³ Sinan, keşfedilen yeni topraklardaki mimarlık örneklerini, yettiği ortam olan Anadolu'daki geleneğin verileriyle birlikte yorumlamayabilme şansı bulmuştur.

Çalışma, ana perspektifte Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi çağına odaklanmaktadır. Özelde ise Kanuni Sultan Süleyman ve Sinan'ın ortaya koyduğu işlerden bazı örneklerin, ekonomi açısından değerlendirilmesini ihtiva etmektedir. Mimarlık örnekleri açısından, başkent İstanbul'a odaklanılmıştır ve böylece taşra bölgesi çalışma konusunun dışında bırakılmıştır. Böylece zaman dilimi doğal olarak 16. Yüzyıla ve örnek düzleminde aşağıda belirtilecek olan yapılarla sınırlıdır. Başkent dışında yalnızca Edirne'den tek bir örnek tercih edilmiştir. Yukarıda özellikleri belirtilen sınırlar içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda mimarlık faaliyetlerinin yürütülmesini sağlayan ekonomik perspektif değerlendirilmiştir. Sinan'ın yaptığı büyük külliyeler, padişah ve vüzera için inşa ettiği yapılar ve

→

işi yapanlar), Kargânkıran?, Âbcıyan? (sucu?), zerkıran (zer: altın), zencirkıran (zinci işleri yapan) vb.

²⁹ Ekrem Batır, *Arşiv Belgeleri Işığında Edirne Selimiye Külliyesi'nin İnşa Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022).

³⁰ Tuncay Rauf, "Edirne'de Selimiye Camii", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 23 (1969), 3-12.

³¹ Selçuk Mülâyim, *Sinan ve Çağı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 42.

³² Murat Uluskan, "Ehl-i Hiref Maaş Defterlerinde Kayıtlı Tebrizli Sanatkârlar (1526-1566)", *Belleten* 85/304 (01 Aralık 2021), 851.

³³ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 202.

Kırkçeşme İsale Hattı bilinçli olarak tercih edilmiştir. Araştırmada Sinan eseri olan, Süleymaniye Camii (M. 1551-1557), Selimiye Camii (26 Haziran 1568-1574), Kırkçeşme İsale Hattı (Ekim 1555- 1565), Rüstem Paşa Cami (M. 1561-1563), Haseki Külliyesi (1539-?), Kasımpaşa Piyale Paşa Camii (M.1573/74-?) olmak üzere altı yapı tercih edilmişlerdir. Söz konusu yapıların, ortak paydalarından birisi, yönetici sınıfa ait olmalarıdır. Bir diğeri ise mimarının Sinan olduğu yapılardır. Bu yapılar, İnşa süreçlerinin ve gelir gider kayıtlarının daha sağlıklı gözlemlendiği, özellikle Klasik Devir Osmanlı Mimarisinin sembol yapıları olmaları bakımından da önemlidir. Yapıların banileri, padişah, padişah eşi ve vezirler olduğundan, doğrudan devlet ve doğal olarak dönemin ekonomik yapısı ve sarayın bu yöndeki tercihlerini göstermesi açısından önemlidir. Çalışmada tercih edilen, Süleymaniye Cami ve Selimiye Cami selatin camileri oldukları için kalan cami ve külliyeler ise padişahın eşi ve vüzeraya ait olmaları yönüyle tercih edilmiştir. Kırkçeşme İsale Hattı ise dini bir yapı olmaktan ziyade sosyal hizmetler kavramı adına önemlidir. Ayrıca Kırkçeşme İsale Hattı, Sinan mimarisinin dini yapılardan ziyade bir başka yüzünü temsil etmektedir, yapılması padişahın emri olmakla beraber tarihinin büyük bir inşaat organizasyonudur. Bu örnekler ayrıca ve doğal olarak onlara ayrılan bütçe açısından da oldukça öne çıkmaktadır. Bu nedenle bu büyük yatırımlardır, banileri, maliyetleri açısından mimarlık ve ekonomi ekleninde değerlendirilmeye de uygundur. Söz konusu yapıların ışığında, Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi 'ne ait kavramların ana hatları, merkezi planın ve kubbe mimarisinin özgün örnekleri, vakıf ekonomisi, Hassa Teşkilatı'nın işlevi, sarayın patronajı ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun bayındırlık politikalarının kısmî bir yönü açıkça izlenebilmektedir. Mimarlık ve ekonomi ilişkisi de bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Araştırma Klâsik Osmanlı Devri Mimarisi faaliyetleri "hangi ekonomik koşullar altında meydana gelmiştir?" sorusunu tarihi kaynaklar ve bu kaynaklara dayalı veriler üzerinden cevaplamayı amaçlamıştır. Sanat Tarihi-Mimarlık-Ekonomi bağlamında oldukça az çalışma bulunması da bu çalışmanın yapılmasını gerektirmiştir. İlk olarak Osmanlı Ekonomisinin temel dinamikleri anlatılmıştır. *Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Kaynakları Işığında İmar Faaliyetleri* başlığı altında iki alt bölüm oluşturulmuştur. İlk bölümde, ele alınan devirde, ekonomik istikrar ve bazı yıllara ait bütçe verileri, para değeri, vakıf kavramı ve sosyal ekonomi, ticaret politikaları ve maliyet yönetimi, vergilendirme, ekonominin sosyal hayata (başkent örneği) yansımaları, nüfus ve iâşe konularına değinilmiştir. Mez-kûr kavramlarla Osmanlı Ekonomisi konusunda temel bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde Klâsik Devir Osmanlı Mimarisinde, Sinan'ın inşasında görev aldığı altı seçkin yatırımla, bayındırlık faaliyetleri ve bu faaliyetlerin ekonomik tarafı, uygulama biçimleriyle anlamak adına incelenmiştir.

1. Klâsik Devir Osmanlı Mimarisinin Arkasındaki Ekonomik Boyut Hakkında

Osmanlı hükümdarları ve saraydaki yönetici sınıfın saray himayesinde yürüttüğü imar faaliyetleri neticesinde şehrin ihtiyaçlarını karşılayan kentsel bayındırlık ortaya çıkmıştır. Osmanlı Ekonomisi, ticaretten, yeni üretime başlayan maden ocaklarından, savaş sonrasında elde edilen zafer ganimetlerinden dolayı oldukça güçlenmiştir. Bayındırlıkla, kendi topraklarında varlığını sürdüren hâkimiyetinin fiziksel ve sembolik olarak görünür hale gelmesini sağlamıştır. Erken Devir Osmanlı mimarlığına nazaran daha büyük boyutlu, zengin malzeme kalitesine sahip olan yapıların ortaya çıkması doğal olarak devletin güç ve zenginliğiyle doğru orantılıdır. İmparatorluğun son devirlerinde de gösterişli yapılar yapılmıştır ama örneğin Klâsik Osmanlı Devri Mimarisinin büyük maliyetli külliyeleri görülmemektedir.³⁴

Sanayi Devriminden önce diğer toplumlarda da görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin en büyük gelir kaynaklarından birisi toprak ve tarımla ilgilidir³⁵ bu da toprak mülkiyetinin elde tutulması ve gelir açısından temel teşkil eden tarımsal üretimin kontrol edilmesi ile sağlanmıştır.³⁶ Devletin gelirlerinin diğer büyük kısmının baş vergisi olarak bilinen cizye ile mukata'alardan sağlandığı, nakit devlet gelirinin en önemli kaynağı olan cizyenin, toplam bütçenin yüzde 48'ini oluşturduğu; ardından, toplam gelirin yüzde 28'ini oluşturan madenlerin, darphanelerin ve tuzların geldiği görülmektedir.³⁷ İmparatorluğun bütün diğer büyük kentlerinde alınan esir vergisi ile koyun vergisinden sağlanan muazzam gelirlerin yarım yüzyılda neredeyse iki misline çıkması bu süreçte toprakların büyümesinin bir sonucudur.³⁸ Vergi oranlarında, özellikle askerî harcamaların artmasından dolayı değişikliğe gitme çabası bazen diplomatik kriz seviyelerine varmıştır.³⁹

Mehmet Genç, 14. yy ve 16. yy. arasında Osmanlı İktisadının 'klasik' dönemi olduğunu belirtmektedir. 19. yy. ilk yarısına kadar devrim niteliğinde bir değişim yaşamadan kalan Osmanlı İktisat sistemi, bu zaman diliminden sonra farklı bir hale gelmiştir. Devlet yapısında iktisadi kararlar tamamen iktisadî amaçlarla ele alınmamakta, örneğin savaş hali gibi başka bir kararlar birlikte ortaya konulmaktaydı. Söz konusu bu kararları organize eden devlet kurumları da iktisadi alanlardan olmayan birimlerdi. Osmanlı Devletinde tarif ettiğimiz iktisadî duruş Osmanlı halkı için de farklı değildir. Osmanlı halkı için iktisadi meseleler, anlaşılabilirliği kadarıyla gündelik hayatın başka konularına içkin durumda bulunmaktadır. Osmanlı İktisadî hayatında 16. yy. - 19. yy. aralığında üç temel prensibin

³⁴ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 56.

³⁵ Pamuk, *Osmanlı - Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, 32.

³⁶ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, 52.

³⁷ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, 63-64.

³⁸ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, 66.

³⁹ Erol Özvar, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat İstanbul: Klasik Yayınları*, (2005), 114.

etkili olduğu gözükmemektedir. Bunları sıralayacak olursak bunlar, iâşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonizm) ve fiskalizm olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu ve çağdaş uygarlıkları için Sanayi Devrimi öncesinde en önemli ekonomik kaynağın tarım olduğu belirtilmişti. Anadolu’da, çift-hane sistemi de denilen⁴¹ çeşitli büyüklüklerde, babadan oğula devreden çiftçi ailelerle tarımsal faaliyetler sürdürülmekteydi. Bu aileler arasında orta ölçekli çiftçi aileler, sürdürülebilirlik açısından daha küçük ailelerden, kontrolsüz büyüme riskleri taşıdıkları için daha büyük ailelerden daha mühim bir yer tutmuşlardır. 16. yy. dolaylarında tarımla uğraşan bir milyondan fazla aile (hane çiftliği) bulunmaktadır.⁴² Anadolu Selçuklu ’da bazı örneklerini bildiğimiz panayır ve pazarlar bulunmaktadır. Uzun ya da kısa mesafeli ticarete hem kırsal hem de kentte bulunan bu panayır ve pazarlar, büyüklükleri farklılık göstermek üzere Osmanlı’da da ticari faaliyet için mühim noktalardı.⁴³ Ayrıca tımar da tarıma dayalı bir sistem olduğundan Osmanlı için hayati bir öneme sahipti. Tımar sistemi imparatorluğun mecburen uygulamak zorunda olduğu bir yöntemdir.⁴⁴ Çünkü devrin şartları düşünüldüğünde tarım faaliyetlerinden devletin alacağı vergi için çiftçinin elinde nakit bulunması gerekmektedir. O çağda emeğin nakde dönüşmesi oldukça meşakkatli olduğu için tımar, asker gücünün donatılması, maliyetlerin hafifletilmesi bakımından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tarım ve tarıma bağlı tımar sistemi çok önemli bir yere sahip olduğu için Osmanlı İmparatorluğu, reyanın toprağını bırakıp başka bir yere gitmesini, ‘çift bozma resmi’ ödenmesi şartına bağlamıştır.⁴⁵

Osmanlılarda da diğer bazı doğu devletlerinde olduğu gibi iki ayrı hazinenin varlığı bilinmektedir. Mezkûr hazinelerden birinin hükümdar kontrolünde olduğu Enderun’dadır. Diğer ise veziriâzam ile defterdarın ortak idarelerinde olmak üzere Divân’da bulunan cari hazinedir. İç hazine, cari hazine için rezerv bankası vazifesini yürütmektedir.⁴⁶ Muhtelif işlerin yürütülebilmesi adına toplanan vergiler hazineye aktarılmaktadır.⁴⁷ Tımar gelirleri çoğu zaman devlet hazinesine ulaşmazdı bu sayede vergiler merkezi hazineye ulaşmadan asker sınıfı ve veya çeşitli görevlerde bulunanlara aynı ya da nakdî olarak ödenirdi.⁴⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nun denizlerde giriştiği mücadele ve deniz ticareti de Osmanlı Ekonomisi açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, 15 yy. ortalarında Akdeniz’de ticarî faaliyet göstermeye başlamış-

⁴⁰ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, I/39, 40, 41.

⁴¹ İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*, 250.

⁴² Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, 40.

⁴³ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, 39, 40.

⁴⁴ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, 42.

⁴⁵ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, 43.

⁴⁶ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, 89-90.

⁴⁷ Yakup Akkuş, “Osmanlı ve Avrupa’nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar)”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (2009), 133.

⁴⁸ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Gelişim Dönemi*, 28.

tı.⁴⁹ 1570-1572 yılları arasında Osmanlı ve Venedik arasında savaşlar meydana gelmiştir. Bu savaşlar neticesinde Fransa Levant ticaretinde kuvvet kazanmıştır. Fransa'nın Osmanlı haricinde müttefikler araması Osmanlı'nın, Akdeniz'de İngilizlerin bulunmasına müsaade vermesine sebep olmuştur. Artık 16. yüzyılda Akdeniz'de ticaretle uğraşacak Avrupalı devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun izni ni gözetmekteydiler. Akdeniz'de 16. yüzyılda baharat ticareti önemli bir yer tutmaktayken 17. yüzyılda ise kahve ön plana çıkmaya başlamıştır. Kahve Osmanlı üzerinden Avrupa'ya taşınınca, Avrupalı ülkeler kahveyi kendi gemileri ile taşımak istediler ve bunu Osmanlı'dan izinsiz yaptılar. Osmanlı kendi 'iaşecilik' ilkesinde olduğu üzere kahvenin de ihtiyaç fazlasını Avrupa'ya ihraç etmeyi yeterli görmekteydi. Avrupalı ülkeler kaçak yöntemlere başvurunca Osmanlı İmparatorluğu kahve ihracatına yasak getirdi. 18. yy. ortasına kadara kahve Osmanlı tekelinde kalmış ve hatta Hollanda, Fransa ve İngiltere aralarında çetin bir rekabet oluşturmuştur. 18. yüzyıl ortalarına gelince, koloni kahvesi ortaya çıkmıştır ve Osmanlı'nın bu konudaki yükselen grafiği düşmeye başlamıştır.⁵⁰

Para vakıfları da anılması gereken konulardandır. Para vakıfları ekonomik ve sosyal açıdan oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kanuni devrinde, örneğin Üsküdar'da yüz elli adet para vakfının bulunduğu bilinmektedir bu da kamusal ihtiyaçlar adına kurulan para vakıflarının yoğun sayıda olduğunu göstermektedir.⁵¹

Bahsedilen ekonomik ortamda yani Osmanlı İmparatorluğu'nun en zengin döneminde, Kanuni Sultan Süleyman, uzun süre tahtta kalma fırsatını bulmuş bir padişah'tır. Onun zamanında en parlak dönem yaşanmış ve büyük mimar Sinan, bu devirdeki mimarlık faaliyetlerinin iz bırakmasında büyük katkılar sağlamış, ser mimarlığı Kanunî'den sonra da devam etmiştir. İki büyük önemli ismin bir arada bulunduğu bu dönemde, devletin mimarlık alanındaki yatırımlarının mali boyutu için elimizde bulunan somut mimarî verilerden yola çıkarak devrin ekonomik durumuna daha yakından bakmak gerekmektedir. Klasik Devirde, Kanunî Sultan Süleyman isminin, devlet teşkilatlanmasındaki kanunnameler, siyasi ve askeri süreçteki gelişmeler, somut bağlamda imar faaliyetleri, dolayısıyla sanatta yenilikler ve gelişmelerle öne çıkmasının ekonomik boyutları göz ardı edilemez. Ekonomik desteğin mahiyeti, bütçenin nasıl ayarlandığı, gelir kaynaklarını nele rin oluşturduğu ve bu kaynakların nasıl çeşitlendirildiği ile ilintilidir.

Osmanlı topraklarında belli başlı inşaat ve bayındırlık işleri vakıflar tarafından fonlanmaktadır. Saray mimarları teşkilatının şehirdeki yeni yapılacak⁵² ya da daha önceden yapılmış ve onarıma ihtiyaç duyan kamu yapılarını tespit ede-

⁴⁹ Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)* (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 19.

⁵⁰ Bostan, *Osmanlı Akdenizi*, 23, 25.

⁵¹ Tahsin Özcan, "Kanunî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları" (Üsküdar Sempozyumu I 23-25 Mayıs 2003, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi, 2004), 1/63.

⁵² Ahmet Çaycı, *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol* (Konya: Palet Yayınları, 2017), 33.

rek, kurulan vakıfların desteğiyle bu işleri tamamlamakla yükümlü olduğu bilinmektedir.⁵³

Osmanlı Sınırları içerisinde karşılaştığımız dini yapıların çoğunluğunun, bu işler adına kurulmuş özel vakıflar tarafından desteklendiği görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u aldıktan sonra şehrin imarı için çabaladığını ve bu dönemde esas kamusal inşaat faaliyetlerinin yaygınlaştığını artan inşaa faaliyetlerinden anlamaktayız.⁵⁴ Daha sonra Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi olarak adlandırdığımız zaman dilimindeki üslup, söz konusu imar faaliyetlerinin iyice arttığı bir dönemde ortaya çıkmış ve gelişerek kendini göstermiştir.

Anadolu Selçuklu Devletinde de kentlerin hamisi, doğal olarak ilk başta hanedandı. Osmanlı kentlerinde de aynı durum sürmüştür. Aslında bu durum tüm İslam Devletlerinde hatta Bizans'ta da benzer bir şekilde yürütülüyordu.⁵⁵ Osmanlı İmparatorluğunda da padişah ve devlet adamları imar ve tamirat işleri ile ilgili kentteki görevlerin yerine gelmesini sağlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde, kente hizmet etmek (kamusal yatırımlar) için vakıf sistemi iyi bir araçtır.⁵⁶ Dolayısıyla vakıf kurumu Osmanlı ekonomisi içinde önemli bir noktada bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğunda, özellikle Klasik Devirde merkezî bir yönetim, güçlü bir hanedan olmakla beraber feodal bir sistemin toprak sahibi asilleri bulunmaktaydı. Anadolu Selçuklulardan itibaren toprak sahibi asillerin olması engellenmişti. Merkezî bir idare olan Osmanlı hanedanı aynı zamanda herkesin üstünde bir güç olmasıyla birlikte, şehrin tüm ihtiyaçlarını karşılayarak mamur edebilecek en önemli örgütlenmeydi ve bu faaliyetler vakıflar yoluyla yapılıyordu. Vakıf kurumlarının icra ettiği işler neticesinde ise tabii olarak, Osmanlı kentinin fiziki olarak şekillenmesi sağlanmıştır. Örneğin, Fatih'in külliyesi için seçilen mekân ve şehrin üzerindeki etkisi, Sinan'ın, Kanunî külliyesini inşa ettiği konum ve daha başkaları, vakıf sistemiyle ortaya çıkarılan eserlerin, şehrin silüetini etkileyen ve bir yandan da şehri oluşturan unsurlar olduğu söylenebilir.⁵⁷ Burada anlaşıldığı üzere vakıf anlayışı, İslam medeniyeti içerisindeki konumu ile nasıl ki, Anadolu Selçuklu 'da tesirli bir imaret sistemi doğurmuşsa, Osmanlıda daha da gelişmiş, sanatı, mimariyi ve daha genel anlamda bayındırlığı destekleyen ana kaide haline gelmiştir. Vakıfsız bir Osmanlı kent hayatı ve sistemi düşünülemez, sosyal hayat ve hatta iktâ sistemi ile ordunun tanzim edilmesi de bu hususla beraber yürütülmektedir.

⁵³ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 401.

⁵⁴ Akkuş, "Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar)", 119.

⁵⁵ Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, 41.

⁵⁶ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 10.

⁵⁷ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 11.

2. Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Kaynakları Işığında İmar Faaliyetleri

2. 1. Ekonomi Tarihi Verileriyle Klasik Osmanlı Ekonomisi Yönetimine Kısa Bir Bakış

Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi diye adlandırdığımız zamandaki Osmanlı ekonomisinin ana hatlarının verilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nde, örnek birkaç bütçe ve gelir verilerine değinilerek istikrarın ne durumda olduğu kısmen de olsa anlaşılmıştır. Osmanlı ticaret politikası, Avrupa merkantilizmi ile karşılaş-tırılmış ve aradaki farka vurgu yapılmıştır. Maliyenin nasıl yönetildiği, vergi oran-larının değişkenlik gösterdiği noktalar, madeni paranın tedavülü, mali politikala-rın sosyal hayata yansımaları gibi konular ele alınmıştır. Vakıf türlerinin çeşitlili-ği ve defter tutma, muhasebe, tedavüldeki değerli maden ve para birimlerinin kur dengeleri gibi hususlara değinilmiştir. Çalışmada örnek olarak değerlendirilecek olan Sinan yapılarının ekonomik anlamda daha iyi izlenebilmesi ve söz konusu yapıların maliyetlerinin, parasal değer bakımından nereye konumlandığının an-laşılması bakımından aşağıdaki bilgiler son derece önemlidir.

Osmanlı Devleti bütçesinin, tımar gelirlerinin ve sosyal hayattaki bazı ör-neklerin, Klâsik Devir Osmanlı Mimarisinin arkasındaki ekonomik boyutun de-ğlendirilebilmesi için sayısal verilerle birlikte ele alınması önemlidir. Fakat mevcut veriler incelenirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin ön planda tutulmuştur. Çünkü başkent-taşra kavramlarının birbirinden çok farklı verilere sahip olması olağandır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi sayısal verileri değerlendirmek, o devrin ik-tisadi hayatını anlamak için kolaylık sağlayacaktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne ait bazı mali yıl verileri aşağıda belirtilmiştir. Örneğin 1524-1525 yılına ait bütçe 141.272.658 akçedir.⁵⁸ 1527 – 1528 mali yılına göre tımar gelirleri dâhil olmak koşuluyla 538 milyon akçeye (yaklaşık 9 milyon Venedik altını) ulaşan bir devlet geliri gözlenmektedir. 1528 yılındaki İmparatorluk bütçesinin yüzde 8'ini cizye vergisinden elde edilen paralar oluşturuyordu.⁵⁹ Bu yıllardaki Osmanlı bilanço-sundan yola çıkarak, ilk başta devlete ait vakıf ve mülk gelirlerinin cari devlet bütçesine dâhil edilmediğini görmek mümkündür. Köprü, imaret, ticaret yapıları, hastane yapımı ve bakım gibi kamu yararına hizmetlerin vakıflar tarafından yeri-ne getirildiği bilinmektedir.⁶⁰ Söz konusu gelirlerin yarısı asker maaşlarına, saray giderlerine, bina, kale inşası-onarımı gibi diğer işlere aktarılmaktaydı. Diğer gi-derler de çıkıldıktan sonra kayıtlara göre aynı yıl için mali gelirden 70 milyon akçe artmıştır. Gelirlerin bir kısmı vakıflara ayrılmış, kentin ihtiyacı için harcan-mıştır. Burada aktarılan sayısal veriler ışığında ilk olarak günümüzdeki modern

⁵⁸ Mustafa Öztürk, "Kanûnî Sultan Süleyman", *Cumhuriyetin 100. Yılında 100 Türk Büyüğü: Devlet Adamları-2* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022), 5/600.

⁵⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, 77.

⁶⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, 90-92.

devletin yerine getirdiği belli hizmetlerin, vakıf yoluyla üstlenildiğini, son olarak ise bu devirde ekonomik bir zenginliğin varlığı görülmektedir.

1584 yılına kadar altın, 55-60 akça olarak kalmıştır ve bu da Osmanlı Klâsik dönemindeki genel ekonomik hayatın istikrarda olduğunu vurgulayan bir diğer önemli veridir.⁶¹ 16. yüzyıl ortalarından sonra tuz iltizamlarının elde edilen kazancın 6 milyon akçeyi (100.000 altın duka) geçtiği belirtilmektedir.⁶² Burada ki sayısal veriler ve 16. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemdeki istikrar bu devrin ekonomisini anlamak için oldukça önemlidir. Ayrıca bütçede devreden miktar yine devletin iç hazinesinde kalmaktadır. Ordunun donatıldığı, vakıfların, bölgelerin ihtiyaçlarına karşılık verildiği (her bölge için olmasa da) ve imparatorluğun farklı yerlerinde imar faaliyetlerinin hızlandığı bir zamanda bütçenin fazla vererek devretmesi, ayrıca para değerinin uzunca bir süre değişmeden kalması güçlü bir ekonomik sistemin ve belli bir istikrarın varlığını göstermektedir.⁶³

Devletler binlerce yıldan bu yana kendi hâkimiyet alanlarında ticaret yapanlardan belli oranlarda vergi almaktadırlar. Osmanlı Devleti de tabii olarak, kendi kara ve deniz sınırlarında yerli ve yabancı tacirlerden çeşitli oranlarda vergi almıştır. Tacirlerin ödedikleri vergi oranları %3- %4 ve %5 olarak bilinse de dini kimlikler ve daha başka buna ek durumlarına göre vergi oranları değişebilmektedir.⁶⁴ Osmanlı Devleti, değerli madenleri kendi topraklarında tutmak amacıyla, yabancı tüccarların ülkeye yalnızca elindeki malı satması değil dönerken de ülkeden mal satın almasını sağlamak istiyordu.⁶⁵ Böylelikle iç piyasada yabancı para bulunmuş olacaktı.

İmparatorluk, tedavülde fazla sayıda değerli maden ve sikke olmasına önem veriyordu. Para politikaları açısından Devlet'in temel hedeflerinden birisi buydu. Bu durum, piyasada çok fazla değişken kur değerlerinin olmasına yol açmasına rağmen yönetim sabit kur politikası yerine, kur değeri konusunda yerel piyasadaki yönelimlere olanak sağlanıyordu.⁶⁶

Osmanlılar, imparatorluk sahalarında cereyan eden ticarî faaliyetleri kolaylaştırmak eğilimindeydi. Vergi oranları yukarıda da belirtildiği üzere hüviyete göre değişiyordu ama ağır oranlara sahip değillerdi. Hatta savaş halinde olunan devlete, ticaret akışının bozulmaması konusunda talepte bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki ticaretin güvensiz bir ortam sebebiyle bozulması için çaba göstermekteydiler.⁶⁷ Ticari faaliyetlerde Osmanlı Devleti böylece kendine has bir yapı inşa etmişti. Osmanlı merkezîyetçi tavrı bir yandan düzene

⁶¹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*, 242.

⁶² İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*, 243.

⁶³ Öztürk, "Kanûnî Sultan Süleyman", 5/601-602.

⁶⁴ Özvar, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", 112-113.

⁶⁵ Akkuş, "Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar)", 124.

⁶⁶ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 27.

⁶⁷ Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 121.

katkıda bulunan tacir, lonca ve sarrafları destekleyen, görece hoşgörülü bir tavır içerisindeydi. Fakat ilerleyen süreçte merkezîyetçi tavrın olumsuz sonuçları ile de karşılaşılacaktır. Bu sonuçlar Osmanlı ve diğer Avrupa devletleri arasındaki iktisadî anlayışın ayrıldığı noktaları daha keskin olarak belirtirler. 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun merkezîyetçi tavrının ürettiği politikalar eski gücünü yitirmiştir ama üretici ve tacirlerin, farklı politikaların yürürlüğe geçmesi için bir birlik oluşturamadığı görülmektedir. Fakat çağdaş Avrupa’da güçlü bir ekonomi için gerekli olduğu düşünülerek ihracatı önceleyen ‘merkantalizm’ politikası üretici ve tacirlerin güç kazanmalarıyla ön plana çıkmıştır. Bu iki ayrı tablo Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa Devletleri arasındaki iktisadî anlayış farkını açıkça ortaya koymaktadır⁶⁸ Ticaretin ekonomiye olan etkileri düşünülürse, Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezîyetçi tavrı, Klâsik Osmanlı Mimarisi Devri’ne ait mali bütçe ve kaynakları henüz zorlayan bir aşamada değildi.

Özellikle 15. yüzyıldan itibaren para vakıfları kurularak, ihtiyaç sahipleri-ne destek verilmiştir. Para vakıfları söz konusu olduğunda, ekonomik bir yapıda bu türlü vakıfların ne kadar önemli olduğu aşîkârdır. Bahusus günümüzde insanlar sıklıkla para (nakit) desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Osmanlı Ekonomik hayatında da para vakıfları bu nedenle kurulmuşlardır. Bu vakıfların sermayelerinin bir kısmı tabii olarak nakitten oluşmaktaydı. Para vakıflarının II. Murat ve II. Mehmet zamanına kadar uzandığı belirtilmektedir. Osmanlı’daki ilk para vakfının ‘1423 yılında kurulan Hacı Muslihiddin bin Halil Vakfı’ olduğu bilinmektedir. Para vakıflarının kuruluş sebepleri arasında tüccarlara destek, muhtaçlara yardım, kamu yapılarındaki ihtiyaçların giderilmesi gibi etkenler bulunmaktadır⁶⁹ Kurulan sosyal – iktisadî hayatın temelinde vakfın olması, sadece sultan ve saray efradının değil halkın kendisinin de yapılan imar faaliyetleri gibi çeşitli işlere katkıda bulunmasını sağlamıştır. Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi çağında bir imar faaliyetinin içindeki yapı/yapıların sanat eseri değerinde olmasını sağlayacak sanatkârları, devlet merkezi teşkilatta yetiştirmektedir. Gereksiz harcamalardan uzak durmak, ihtiyacı ön planda tutmak asıl vazifelerden biridir.

Ziraî faaliyetler teşvik edilmiş, belli şartlar çerçevesinde değerlendirilen ve mülkiyeti devletin elinde bulunan toprakların atıl durmalarına müsaade edilmiştir. Devletin ve üretimin en küçük birimi olan *kazanın* ihtiyaçları karşılanmadan üretilen hiçbir çeşit mal dışarı çıkarılmamıştır. Sözü edilen konu bugün bile çok önemli, üzerinde düşünülmesi gereken konulardandır. Osmanlı maliye sistemi, vergileri tam ve eksiksiz almak istemiştir. Klâsik dönem boyunca, vergiler tam alınmış ve toplumdaki refah belli bir dereceye kadar gözetilmiştir. Bu hususta dengeleri bozabilecek herhangi bir müdahale olmaması için de gelenekçilik

⁶⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 9.

⁶⁹ İrfan Türkoğlu, “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/2 (2013), 190, 193.

esasına bağlı kalınmıştır. Sermayenin dağıtım şekli, ondan tasarruf etme, paranın mübadelesi ve fiyatları dengede tutan idarecilik zihniyeti sosyal ve iktisadî sistemde önemli bir rol oynamıştır.⁷⁰

Osmanlı İmparatorluğundaki ekonomik durumun halka nasıl yansıdığının ipuçlarını- en azından başkent bağlamında- aşağıdaki örnekte gözlemleyebiliriz. Geremek'in aktardığına göre o çağda (17. ve 18. yy) gelişmiş kentler içerisinde kabul edilen İngiltere'de nüfusa oranla yoksul halk %47 ve Fransa'da ise %40 olarak tespit edilmektedir.⁷¹ Paris ve Londra'da elişer bin kişinin dilencilik yaptığı belirtilmektedir. Bu tarihlerdeki bir raporda ise M. 1736'da başkentte 322 kişi dilenmektedir.⁷² Elimizdeki bu veri, -gerekçeleri çoğaltılabilirse de- 18. yüzyılın başlarında, Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi, henüz yerini başka sanat anlayışlarına tam anlamıyla bırakmadığı bir devirde, İmparatorluğun ekonomik durumunun halk nezdindeki yüzeysel yansımaları ve bazı ülkelerle kıyası, önemli ipuçları bulundurması açısından mühimdir. Fakat buradaki verinin başkent örneği üzerinden değerlendirildiği ve tamamen kesin olamayacağı göz önünde tutulmalıdır. Ayrıca Fransa'da, M. 1551 yılında yönetimin, insanları evlendirme ve iş bulma gibi hizmetler yaptığı da belirtilmektedir.⁷³

Klasik döneme doğru giden süreçte, Osmanlı devletinin ekonomiyi tamamen kendi elinde tutması, özellikle muhasebenin geleneksel sitemini dinamik olarak kullandığını göstermektedir. Osmanlı yönetimi gelir-giderin hesabını eksizsiz olarak bilmek istiyordu. Devletin yaşamını sürdürmesi için gelirlerin artırılması, artışın da adaletli olması gerekliydi. Yeterince sağlıklı işleyen ekonomik düzen için gelir-giderin sıkı kontrol edilmesi mühimdi. Buna göre Osmanlı Devleti muhasebe işinde uzman bir kadroya sahip olmalıdır.⁷⁴ "Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam geleneğini tevarüs ettiğinden bahsedilmişti. Tımar sisteminin, fütüvvet-ahilik-esnaf teşkilatı gibi diğer kavramların da bu mirasla ilişkileri olduğu bilinmektedir.⁷⁵ Osmanlı Devleti anlayışındaki bu gelenekçi ve aynı zamanda yenilikçi tutum bir yönüyle, Türklerin kadim devlet tecrübesi sahibi olmasıyla da ilişkilendirilebilir ki bunun ekonomik hayatın idaresi noktasında fazlasıyla katkıları olmuştur.⁷⁶

Erkâm (yazılar, rakamlar) ve Ecnâs-ı Nukûd (nakit cinsi) defterleri de hesaplama ve geçerli paralar arasında kur hesapları yapmak için kullanıldığı bilin-

⁷⁰ Mehmet Genç, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi* 42 (2014), 11.

⁷¹ Bronisław Geremek, *Poverty: A History*, çev. Agnieszka Kolakowska (Oxford: Blackwell, 1997), 119.

⁷² Genç, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", 16.

⁷³ Geremek, *Poverty*, 154, 155.

⁷⁴ Yaşar Bülbül, "Klâsik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 6 (1999), 152.

⁷⁵ Bülbül, "Klâsik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi", 155.

⁷⁶ Kenan Demir, "Kadimden-Moderne Osmanlı İktisat Düşüncesi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 1/42 (01 Ocak 2016), 206.

mektedir. Bu kayıtların günümüze kadar gelmesi, arşiv kaydı tutmanın önemsendiğini göstermektedir.⁷⁷

Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi sonrasına rastlayan, mimarlık üslubunun değişimlere uğramaya başladığı zamanlarda yani 17. yüzyıl dolaylarında uzayan savaşlar, Osmanlı Ekonomik sistemindeki istikrarı bozmaya başlamıştır.⁷⁸

Başkentin demografik yapısı da oldukça önemlidir. İstanbul, 16. yy dolaylarında yüz bin kişiyi geçen bir nüfusa sahipti. Ancak bu süreçte nüfus içtimai ve iktisadi sebeplerden dolayı artmaya başladı. İaşenin de ona göre sağlanması gerekirdi. Farklı etnik kökenlere mensup halktan insanlar, iaşenin sağlanabilmesi için hususi olarak buralara yerleştirilerek ürün yetiştirmeleri sağlanmıştır.⁷⁹ İngiliz seyyah Julia Pardoe, M 1836 yılındaki İstanbul gezisinde nüfusun altı yüz elli bini aştığını kaydetmiştir.⁸⁰ Nüfus artışıdaki bu yukarı doğru ivme, İstanbul'daki 16. yüzyıl sürecindeki gelişmelerin bir sonucu olarak görülebilir.

Yukarıdaki veriler sınırlı bir zamandan alınan bir kesit hükmündedir ve genele teşmil edilemezler. Bu kesit ele alınan ana fikrin değerlendirilmesinde küçük bir yer tutsa da bütünleyici bir unsur durumundadır. Daha sonraki devirlerde zaten verilerin farklılaştığını, mimarlık-ekonomi ilişkisinin Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi zamanından ziyade başka bir yöne doğru gittiği belirtilmişti.

2. 2. Ekonomik Gücün Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi İmar Faaliyetlerine Etkisi: Sinan Yapıları Üzerinden Bir Değerlendirme

İlk bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinin nasıl şekillendiği, tarım politikaları ve yatırımlar için kaynak oluşturma biçimleri kaynaklar ışığında anlatılmıştır. Bu bölümde Sinan eserleri üzerinden İmar faaliyetlerine yapılan harcamalar ve söz konusu faaliyetlere kaynak oluşturma gibi konular yine kaynaklar ışığında verilecektir.

Padişah başta olma üzere, Osmanlı hanedanının diğer üyeleri valide sultan, padişah eşleri, kızları, kız kardeşleri ve eşlerinin himayesinde, mutlaka hükümdarın bizzat emri ve bilgisi altında yapılar inşa ettirmişlerdir.⁸¹ Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi çağının baş mimarı Sinan döneminde yönetim merkezlerinin genişletilmesi, deniz ticaretinden elde edilen yüksek kâr, imparatorluk topraklarında keşfedilen maden ocaklarından gelen zenginlik dolayısıyla Osmanlı'nın büyüyen maddi gücü imparatorluk topraklarının yeniden imar edilmesini sağlamıştır. Önemli kentler başta olmak üzere Osmanlı'nın Türk-İslam sentezli kendine has üslubu bu süreçte hâkim olduğu topraklarla iyice kaynaşmıştır.

⁷⁷ Bülbül, "Klâsik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi", 180-181.

⁷⁸ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Gelişim Dönemi*, 27.

⁷⁹ Feridun M. Emecen, *İstanbul: Tarihi Dönüşümlerin Kenti* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2005), 128.

⁸⁰ Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul*, çev. M. Banu Büyükkal (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 70.

⁸¹ Ömer Lütfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 240.

Barkan'a göre, Osmanlı İmparatorluğunda, İslam kimliğinin yansıması olan bir cami etrafında teşekkül ettirilen, medrese, hamam vs. gibi şehrin/beldenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan işleyiş tarzına "imaret sistemi" denmektedir. Osmanlı Devleti'nde yeni bir şehir veya bir şehirde yeni bir yerleşim merkezi kurulurken ihtiyaç olan mali kaynak devletin hazinesinden ve arazilerinden vakfedilmek suretiyle karşılanmaktaydı.⁸²

Osmanlı'da 'Hassa Mimarlar Ocağı' yapım ve onarım işlerini organize etmekle yükümlü olan teşkilattır.⁸³ Hassa Mimarlar Ocağı hem sanatçı yetiştirmekle hem de padişahın ya da devlet yetkililerinin hazineinden karşılanmak yoluyla inşa ettirecekleri yapıların tüm aşamalarıyla projelerini hazırlamaktadır. Teşkilatın, şehir planlama, şehrin eksiklerini giderme ve sefer zamanı savaşıran birliklere katılmak gibi kapsamlı bir görev tanımlamaları bulunmaktadır.⁸⁴ İmparatorluk birçok konuda olduğu gibi sanatçıların yetiştirdiği, motiflerin üretildiği yeri de merkezî bir konumda örgütlemiştir. Ehl-i Hiref müessesesi sayesinde menkul/gayrimenkul sanat eserlerinde üslup birliği sağlanabilmiştir.⁸⁵ Özellikle II. Bayezid devrinde hem doğudan hem batıdan sanatçıların birlikte üslup birliği için çalışmalar yoğunlaşmıştır.⁸⁶ Mimarlar Ocağı'nın yetiştirmiş olduğu en büyük mimar olan Sinan, yürüttüğü büyük projeler ve özgün mimari çözümleriyle, Osmanlı Mimarlığında silinmez izler bırakmıştır.

İbrahim Zeyd Gerçik, Hassa Mimarlar Ocağı'nda edinilen tecrübenin gelecekteki mimarlara veya sanatçılara aktarılmasını "kurum hafızasının korunması" olarak tanımlamaktadır. Söz konusu durum, Mimarlık ve Sanat Tarihi bağlamında zikredilen üslup birliğini, siyasi ve ekonomik anlamda da güçlü merkezi imparatorluğunu göstermektedir.⁸⁷

Ayrıca burada belirtmekte fayda var ki kişiler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vakıflar sistemine göre, vakfa ait olan bir toprağa kendi tasarrufuyla inşa faaliyetine girişemezdi. Vakıf arazisinde inşa faaliyeti yapabilmek kendi içerisinde başka hüküm ve şartlara bağlıydı.⁸⁸

Haseki Camii (M 1538 – 1539)

Hürrem Sultan (ö. 965/1558) adına yapılan Haseki Camii ele alındığında, kompleks bir yapı ile karşılaşılır. Kitabesinde M.1538/1539 tarihi bulunan caminin inşa tarihi, Sinan'ın ser mimar olduğu yıla tekabül etmektedir. Camii etrafına

⁸² Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", 239, 241.

⁸³ Gülcan Avcı Güneş, "Hassa Mimarlar Ocağı ve Mimar Sinan", *Journal Of History School* 7/XVII (01 Ocak 2014), 377.

⁸⁴ Avcı Güneş, "Hassa Mimarlar Ocağı ve Mimar Sinan", 379-380.

⁸⁵ Hülya Kalyoncu, "'Ehl-i Hiref-i Hassa' Teşkilatının Osmanlı Kültür Ve Sanat Yaşamındaki Yeri Ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 3/Number: 33 (01 Ocak 2015), 290.

⁸⁶ Süleyman Kırımtayfı, *XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı* (İstanbul: İstanbul teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996), 119.

⁸⁷ İbrahim Zeyd Gerçik, *Bir Yönetim Modeli: Mimar Sinan* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2025), 86.

⁸⁸ Akgündüz, *İslâm Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 405.

sonradan eklenen medrese, imaret, darüşşifa ve sıbyan mektepleri bütünüyle külliye halini oluşturmuştur.⁸⁹ Tek kubbeli bir plana sahip olan cami, Osmanlı kadın sultanların adına yapılan önemli eserlerin de bir örneği halinde karşımıza çıkmaktadır. Haseki Külliyesi, Hürrem Sultan'ın padişahıtan aldığı 100.000 gümüş para (6.000.000 akçe) ile karşılanmış olabileceği gibi Kanunî'nin ona temlik ettiği taşınmaz gelirlerinden yahut hasekilik maaşından karşılanmış da olabilir. Fakat Hürrem Sultan adına inşa edilmiş pek çok yapının Kanunî tarafından finanse edildiği zaten bilinmektedir.⁹⁰ Hürrem Sultan inşa ettirdiği yapılara akar oluşturmaları için, Eski Hamam, Kudüs'te Yeni Hamam gibi bazı yapılar da vakfetmiştir. Kâğıthane Daye Hatun Hamamı ise onun vefatından sonra vakfiyesine eklenmiştir.⁹¹

Süleymaniye Külliyesi (M.1551-1557)

Osmanlı'nın en büyük vakfı Süleymaniye Külliyesi ve külliyenin merkezi olan Süleymaniye Camii (M.1551-1557) de Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi'nin ve bu bağlamda sanatının zirve eserlerinden birisidir. Külliye başlamadan önce ortaya çıkacak iş kollarına uygun görev tanımlamaları yapılarak, inşa faaliyetlerinde istihdam edileceklerin kimlikleri tespit edilmiştir. Ayrıca birçok taşınmaz bu büyük inşaat örgütlenmesi için vakfedilmiştir.⁹² Bu dev yapılar topluluğunun hamisi Kanuni, mimarı da Sinan'dır. Süleymaniye Camii'nin, altı buçuk ay sürdüğü öngörülen (18 Eylül 1547-29 Mat 1548) projelendirme aşamasında, yapının teknik çizimleri ve üç boyutlu maketi Kanuni'ye sunulmuştur.⁹³ Söz konusu bu büyük külliye projesi Mimar Sinan tarafından gerçekleştirilmiştir. Padişahın onayından sonra proje için Saray-ı Atık-i Hümayun içerisinde yer seçilerek arazinin düzenlemelerine başlanmıştır.⁹⁴ Külliye yevmiye ile çalışan yedi yüz kişi çalıştığı ve ayrıca Süleymaniye Vakfı'nın mütevellisinin de yüz akçe yevmiye aldığı bilinmektedir. Merkezinde Süleymaniye Camii bulunan külliye bundan başka, Kanuni ve Hürrem Sultan Türbesi, medreseler, bimarhane, darüzzıyafe, tabhane, Mimar Sinan Türbesi, han, hamam, darülhadis gibi yapılar bulunmaktadır. Söz konusu dev inşaat organizasyonuna, Peçevi'ye göre, 896.380 filori ve 82.900 akçe harcanmıştır. Süleymaniye için aralarında Mısır da olmak üzere Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerinden büyük taşlar, sütunlar ve kaplama mermer getirtilmiştir.⁹⁵ Bir başka kaynakta ise Külliye'nin toplam maliyeti 54.096.000 akçedir.⁹⁶ Çalışma için ulaşılan arşiv belgesi (961 (7 Aralık 1553) - Şabân fî 966 (Mayıs/Haziran 1559), Süleymaniye Camii beş yıllık masraf defteri özetine göre Sü-

⁸⁹ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 72.

⁹⁰ Şehri Kartal, *Haseki Hürrem Sultan Yapıları* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012), 464-473.

⁹¹ Kartal, *Haseki Hürrem Sultan Yapıları*, 469.

⁹² Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 89-90.

⁹³ Çelik, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, 223-224.

⁹⁴ Çelik, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, 225.

⁹⁵ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 90-96.

⁹⁶ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 161.

leymaniye Külliyesine 26.251.938 akçe veya bir hesaplama yanlışından dolayı göz ardı edilebilecek küçük bir farkla 26.251.930 akçe olduğu iki ayrı yerde belirtilmiştir.⁹⁷ Defterde geçen bu meblağın külliye birimlerinin hepsinin inşa maliyeti olmaktan ziyade büyük olasılıkla cami ve türbenin inşaat masrafını, diğer birimlerin onarımı veya o birimlerin inşaatlarının eksiklerinin tamamlanması için harcanan bütçeyi, inşaat esnafının ücretini ve faaliyette olan birimlerin çalışanları ile çocuklarına harcanan parayı kapsadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine bu belge tarihi, külliye inşaatının tamamlanmasından yaklaşık iki yıl sonrasını da ihtiva etmektedir, bu sebeple tamamlanmış külliye de bazı arta kalan, sonraya bırakılan işlerde çalışanlara ödenen ücretin de bu masraflar arasında yer aldığı söylenebilir. Bu bilgiler ışığında belgede yer alan maliyetin, Necipoğlu'nun zikrettiği 54.096.000 akçenin içinde olması olasıdır. Sinan'ın Süleymaniye yorumu, örtü sistemini taşıyan öğelerin ibadet mekânının bütünleyici dinamiğini bozmaması olarak meydana çıkmıştır. İç mekân aydınlık ve ferah olarak tutulmuş, ayrıca taşıyıcı unsurların geometrik keskinliği akılcı geçişler ve süslemeler kullanılarak yumuşatılmıştır. Kaynakların farklı yöntemlerle inşa faaliyetlerine aktarılması hususunda önemli bir detay ise 29 Aralık 1552'de, Süleymaniye Camii'ne demir malzemeleri için gerekli olan iki milyon akçenin, Usturumca Kadısına bildirilerek, yıllık haraç akçesinden temin edilmiş olmasıdır.⁹⁸ Ayrıca böyle bir yapı inşa edilirken, işçilerin tek bir bölgeden temin edilmesi neredeyse imkânsızdır. Bu suretle, Sinan, çeşitli bölgelerin ve sancakların yöneticilerine emir göndererek işçi teminini sağlamıştır. Bu çağrılma şekli askerlik hizmetine alınmaya da benzemektedir. Verilen emirlerde işçilerin hangi şartlar altında inşaata gelecekleri belirtilmektedir. Çoğu zaman eski inşaat faaliyetlerinden kalan listeler yahut yenilenen listelerle birlikte, işçiler özellikle adlarıyla çağırılmışlardır. Bahsedilen yollarla işe alınma inşaat süresince devam etmiş olmasına rağmen çalışanlara ödenen ücretin zamanla enflasyon karşısında eridiği gözlenmiştir.⁹⁹ Süleymaniye Külliyesine akar sağlaması için İstanbul, Trakya ve Balkanlar'da iki yüzden fazla köy, çeşitli ölçeklerde bölge, dükkân ve işyeri vakfedilmiştir.¹⁰⁰

⁹⁷ BOA, [TS. (MA. d)], Defter No. 45, H. 20.08.966 / M. 28.05.1559, 1.

⁹⁸ Çelik, *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*, 174.

⁹⁹ Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, 94, 98.

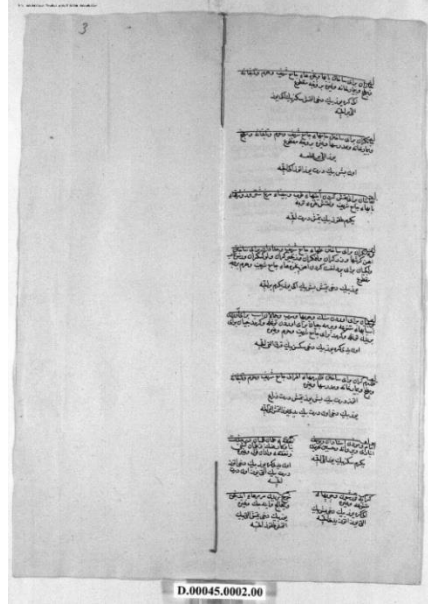
¹⁰⁰ Yasin Yılmaz, "İstanbul Süleymaniye Külliyesi'nin Mali Kaynağı Olan Kanuni Vakıfları", *İstem* 44 (2024), 72.

Fotoğraf 1. Süleymaniye Camii (Erdal Elmas)

Fotoğraf 2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS. (MA. d)], Defter No. 45, H. 20.08.966 / M. 28.05.1559. s.1

Fotoğraf 3. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS. (MA. d)], Defter No. 45, H. 20.08.966 / M. 28.05.1559. s.2

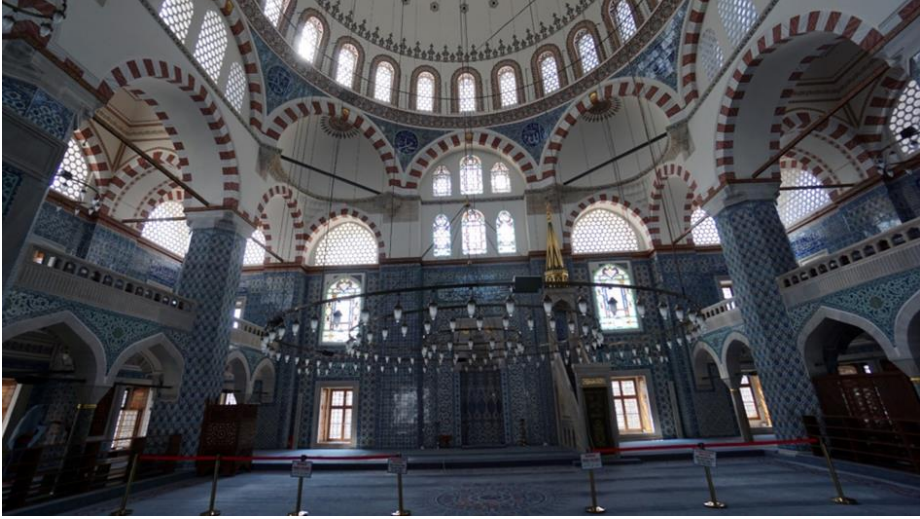
Rüstem Paşa Camii (M 1555-1561)

Damat Rüstem Paşa'nın Tahtakale'de yaptırdığı, kendi ismini taşıyan Rüstem Paşa Camii'sinin zengin çini süsleme programından yola çıkarak, paşanın, kendi içinde oldukça ihtişamlı inşa faaliyetine yetecek güce ve maddi imkâna ve bunun yanında da padişahın müsaadesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde devlete yakınlığıyla bilinen paşalar, ticaret erbabı, kaptanı-derya ve zengin kesimin de şehir silüetini değiştirecek yapılar yaptırabilecek güç ve kudrete sahip oldukları görülmektedir. Hem Sokullu Mehmet Paşa'nın inşa faaliyetlerinin maliyeti hem de Rüstem Paşa'nın çini süslemeye ayırdığı bütçe, oldukça müreffeh ekonomik gücün göstergesidir.¹⁰¹ Necipoğlu, Rüstem Paşa'nın ölümünden sonra, eşi Mihrimah Sultan'ın, camiye tamamlattığını belirtir. Oldukça görkemli çinilerle süslü bu yapının hem nakit hem de sonradan nakde çevrilen vakıflarla birlikte maliyetini, toplam 15.000.000 akçe olarak kaydeder. Bu rakam, padişah dışındaki bir hanedan üyesi için bile gerçekten oldukça büyüktür. Veziriazamın her neviden yüzlerce vakfı geniş Osmanlı topraklarına yayılmıştı.¹⁰² Rüstem Paşa ve eşi diğer bu örneğe uyan yönetici çiftlerin aksine, hayratlarını ile vakıflarını birbirinden ayrı değerlendirerek, payitahta kendi izlerini daha bireysel bir zaviyeden nakşetmişlerdir.¹⁰³

¹⁰¹ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 8-9.

¹⁰² Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 424.

¹⁰³ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 441.

Fotoğraf 4. Rüstem Paşa Camii Harim

(<https://kulturelmiras.ibb.istanbul/rustem-pasa-kulliyesi/> Erişim Tarihi: 02.11.2025)

Kırkçeşme İsale Hattı (M 1555-1564)

Sinan'ın ve Klâsik Devir Osmanlı Mimarisinin öne çıkan ve evrensel manada Osmanlı mimarisinin önemli bir noktada olmasını sağlayan bir diğer konu su yapılarıdır. Su yapıları arasında Kırkçeşme İsale Hattı ise yine bünyesindeki yapılarla ve maliyetiyle dev bir mimarlık faaliyetidir. Kanunî, İstanbul'un artan nüfusuyla birlikte su sorunlarıyla karşı karşıya kalması neticesinde, ihtiyacı karşılayacak suyun Belgrad Ormanları'ndan temin edilmesini emretmiştir. Sinan, topografyadan kaynaklanan seviye farklarının ölçülerek, dere sularının şehre getirilebileceğini belirlemiştir.¹⁰⁴ Kırkçeşme isale hattı ve Mağlova Kemerinin inşaatına Eylül-Ekim 1555'te başlanmıştır.¹⁰⁵ 1563 yılında Kırkçeşme İsale Hattı bitmiş olmakla beraber aynı yıl meydana gelen bir doğal afet hatta büyük hasar vermiştir ve hemen sonrasında aynı yıl onarım çalışmaları başlatılmıştır. Kırkçeşme İsale Hattı onarımlarının, içerisinde imparatorluğun muhtelif yerlerinden gelen çalışanlarıyla birlikte oldukça büyük bir örgütlenmeyle tamamen erebilmesi, 1565 yılının yaz veya sonbahar aylarına kadar sürmüştür.¹⁰⁶ Sai Çelebinin verdiği bilgiye göre 40.263.063 akçeye mal olan Kırkçeşme İsale hattına sarf edilen bütçe, 1563 yılında meydana gelen mezkûr felaket sonrası oluşan tahribatla 9.791.144

¹⁰⁴ Kazım Çeçen, "Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ Ve Eserleri*, ed. Sadi Bayram (Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988), 1/440.

¹⁰⁵ Ahmet Önal, "Osmanlılar Döneminde Mağlova Kemer", *Mimar Sinan ve Su*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Sultangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2017), 285.

¹⁰⁶ Önal, "Osmanlılar Döneminde Mağlova Kemer", 290-296.

akçe daha artarak toplam 50.054.207 akçeye ulaşmıştır.¹⁰⁷ Kırkçeşme İsale Hattı ve özelde Mağlova kemeri, Sinan'ın inşa ettiği diğer yapıların yanında daha farklı bir öneme sahiptir. Söz konusu önem, su hattının inşa zorlukları açısından ciddi bir mühendislik gerektirmesinin yanında, İstanbul halkının su ihtiyacını karşılanmasıyla sosyolojik yönü baskın bir yatırım değeri taşımasından ileri gelmektedir.¹⁰⁸

Selimiye Külliyesi (M 1568-1574)

Sinan, Osmanlı İmparatorluğunun en büyük külliyesini ve arada pek çok büyüklü-küçüklü projeye hayat verdikten sonra, II. Selim (ö. 982/1574) için, kendi sanatı ve Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi açısından çok önemli bir yerde duran Selimiye Camii'ni inşa edecektir. Bu aralıkta Osmanlı donanması, 7 Ekim 1571 yılında İnebahtı'da çok büyük bir yenilgi almıştır.¹⁰⁹ Fakat aynı kış donanmayı tekrar oluşturacak güce sahiptir. II. Selim'in sefere çıkmadan, tahta çıkışıyla birlikte, Selimiye Camii'ni yaptırmaya başlamış olması ve cami inşası yer tercihinin başkent olmaması ilginçtir.¹¹⁰ Bir yandan Osmanlı İmparatorluğu topraklarını ve seferlerini genişletmeye devam ederken öte yandan sanat ve mimarlık alanında da gelişmeler devam etmektedir. Mezkûr gelişmeler ışığında düşünüldüğünde, Selimiye fikri Osmanlı İmparatorluğu'nun mali gücünün ne boyutlarda olduğunu göstermektedir.¹¹¹ İnşaata altı yıldan biraz fazla süren Selimiye Camii'nin temel atma çalışmaları 26 Haziran 1568 tarihinden itibaren yaz aylarında başladığı düşünülmektedir. Süleymaniye Külliyesinde olduğu gibi devletin çeşitli yerlerinden mermer ve muhtelif malzemeler Edirne'deki inşaata getirilmiştir. İnşa sürecinde, Sinan ve saray arasında düzenli yazışmaların olması, Sinan'ın mimarlık faaliyeti hakkında özgün kararlar verebilecek imkânının bulunduğunu göstermektedir. İnşa yeri olarak bölgedeki en yüksek nokta seçilmesi de son derece önemlidir.¹¹² Ayrıca sultanın, inşaat hakkındaki emirlerinin yanında bazı noktaları, Sinan'a bırakması da bu kanıyı destekler niteliktedir. Evliya Çelebi'den nakledildiğine göre Selimiye Külliyesi için 550.000.000 akçe harcanmıştır. Bu bilgiye kuşkuyla bakılmasında fayda vardır.¹¹³ Ekrem Batır'ın yaptığı çalışmadaki detaylı arşiv belgelerinden verdiği bilgilere göre, Selimiye Külliyesinin, Osmanlı İmparatorluğu'na maliyeti -yaklaşık bir değer olarak- 27.000.000 akçedir.¹¹⁴ Camiye "yirmi bin kantar" kurşun kullanılmıştır ve bunun yaklaşık bir değer olması mümkündür.¹¹⁵ Sinan'ın Selimiye Camii'nde kullandığı sekizgen altyapı -Kuban

¹⁰⁷ Çeçen, "Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri", 1/440.

¹⁰⁸ Önal, "Osmanlılar Döneminde Mağlova Kemeri", 281.

¹⁰⁹ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 163.

¹¹⁰ Özbek, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri", 556.

¹¹¹ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 163.

¹¹² Rauf, "Edirne'de Selimiye Camii", 3.

¹¹³ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 164-168.

¹¹⁴ Ekrem Batır, *Arşiv Belgeleri Işığında Edirne Selimiye Külliyesi'nin İnşa Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 379.

¹¹⁵ Rauf, "Edirne'de Selimiye Camii", 9.

bu altyapıyı ‘sekizgen çardak’ olarak ifade eder - kubbenin camiye hâkim vurgusunu dengeleyen bir ifade oluşturmıştır. Mimar, öteden beri gelen Türk ve İslam mimari geleneğini, doğu ve batı arasında duran Edirne’de simgesel boyuta taşımış ve işlevsel bir hale getirmiştir. Sinan’ın Selimiye’si, Osmanlı mimarlık tarihinin ilk dönemlerindeki ‘eklemeci tavrın’ ötesinde kendi başına bir bütün olarak hayata getirilmiştir. Selimiye’nin içinde ve dışında, yapının mukavemetini güçlendiren payandaları, kütle kompozisyonu içerisinde estetik değeri olan öğelere dönüştürerek kaba bir görüntü oluşmasını engellemiştir.¹¹⁶ Selimiye’de mimar, kubbenin yapıya mutlak hâkimiyetini sağlarken, harimin içerisini aydınlık tutmayı da başarmıştır. Büyük bir merkezî kubbe altında birleşme fikri, mimarın sanatının başarısı yanında saltanatın politik gücünü de vurgulamaktadır.

Fotoğraf 5. *Edirne Selimiye Camii Avlusundan Kuzey Cephesi (Turhan Ülgüdür)*

¹¹⁶ Kuban, *Sinan’ın Sanatı ve Selimiye*, 171.

Fotoğraf 6. Edirne Selimiye Camii Harim (Turhan Ülgüdür)

Kasımpaşa Piyale Paşa Camii (M 1573/74)

Sinan'ın, Kaptan-ı derya Piyale Paşa için Kasımpaşa'da inşa ettiği camii ve külliyesi, ona ayrılan kaynak açısından bir diğer önemli yapıdır. Piyale Paşa aynı zamanda padişahın damadıdır. M 1573/1574 tarihli vakfiyesinden hareketle mezkûr yapı topluluğunun bu yıllarda yapımına başlandığı düşünülmektedir. Camii girişinin yan cepheden olması, yapı planı ve minaresini konumu oldukça ilgi çekmiştir. Yapının hamisi Kaptan-ı deryanın inşa sürecindeki istekleri mimar tarafından karşılanmıştır.¹¹⁷ Piyale Paşa yapının maliyetini karşılamak için gayrimenkuller dışında, 150.000 gümüş (fıdda) akçe vakfetmiştir. Değerli madenlerle birlikte Piyale Paşa'nın toplam vakfettiği para yaklaşık 559.772 akçeye ulaşmıştır.¹¹⁸ M 1565 ve M 1573 tarihli vakfiyelerde, yalnızca Camii için akar oluşturacak gayrimenkuller, değerli maden ve akçe değil menkul eşyaların da vakfedildiği belirtilmektedir. Bunların yanında onarım işlerini yapacak usta ve ona ödenecek yevmiyeler de günlük olarak tertip edilmiştir. Ayrıca Cami'de hangi gün ne gibi dini ve içtimai faaliyetlerin yapılacağı belirtilmiştir.¹¹⁹ Necipoğlu'na göre, cami için nakit 50.000 altın ayrılmıştır. Bu miktar da 3.000.000 akçe etmektedir.¹²⁰ Mimarın tasarım ilkeleri ve plan bakımından çeşitli denemeler yapıyor

¹¹⁷ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 146-148.

¹¹⁸ Hüseyin Çınar, "Piyale Paşa'nın Vakıfları", *Piyale Paşa Camii 2005- 2007 Restorasyonu*, ed. Mehmet Baha Tanman- İdris Bostan (İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 2011), 40.

¹¹⁹ Çınar, "Piyale Paşa'nın Vakıfları", 39, 47.

¹²⁰ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 567.

olabilmesi, devletin yetiştirdiği sanatçıların kabiliyetlerinin yanında buna maddi kaynakların ayrılabilirliği olmasını da doğal olarak vurgulamaktadır.

Değerlendirme

Ekonomik imkânlar beraberinde başka kabiliyetlerin kullanılabilmesinin önünü açmaktadır. Örneğin bu bağlamda üzerinde durulacak bir nokta ise, yukarıda da işaret edildiği üzere Sinan'a teslim edilen inşa faaliyetlerinde, belli noktalarda özgür tasarımların ortaya çıkmasıdır. Sinan inşa faaliyetleriyle ilgili olarak, mutlaka yapının nasıl olacağı hakkında "emirler" almaktadır lakin bunun yanında, kendisine geniş bir tasavvur alanı da kalmış gibi gözüküyor. Bu durum kaynaklardan anlaşılmaktadır.¹²¹ Sinan, yarım asır boyunca, sayıları¹²² net olmayan pek çok yapı inşa etmiştir.¹²³ Bu süre, kabiliyet ve ekonomik gücün yanında insan ömrü için ciddi bir tecrübe birikimi demektir. Söz konusu tecrübe ve diğer şartlar altında Sinan, örneğin külliye yapılarını işlevsel bakımından birbirlerinden ayırmasıyla, ibadet mekânını kesintisiz, merkezi bir bütünlükte¹²⁴ ele almak gibi özgün bir üslubu geliştirecek imkânı bulmuştur. Sinan'ın yeni biçimler denemekteki özgürlüğü, kendi üslubunu daha da geliştirme fırsatı, banilerin yoğun imaret vakfetmeleri sayesinde de büyük ölçülerde artmıştır.¹²⁵ Değinilen noktalar, inşa faaliyetlerinin yoğunluğuna ve aynı zamanda sadece ihtiyaca yönelik değil sanat açısından ve mimarlık teknikleri açısından da imkânların uygun oluşunu göstermektedir. Elbette bu faaliyetleri destekleyecek ekonomik gücün de var olması gerekmektedir.

Osmanlı'nın, merkezi imparatorluk, askeri ve ekonomik açıdan en kuvvetli çağı 16 yüzyıldır. İstanbul'un bir kent olarak silueti Sinan Devri'nde ortaya çıkmıştır denilebilir.¹²⁶ Örneğin Süleymaniye, sosyal ve dinsel anlamda, başkentin simgesi olmakla kalmaz aynı zamanda onu yapan usta ve yapılması emrini veren İmparatorluğun da sembolü olur. Kanuni'nin yönettiği Devlet'in ekonomik ve politik açıdan gücünü, kenti dönüştürerek vurgulamaktadır. Çünkü bu tür yapılar

¹²¹ Rauf, "Edirne'de Selimiye Camii", 7.

¹²² Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye : Mimar Sinan'ın Anıları* (İstanbul: K Kitaplığı, 2003), s.99, 108. (Sai Mustafa Çelebiye göre Sinan'ın inşa ettiği her neviden yapılar, 328 adettir.)

¹²³ Cafer Efendi, *Risâle-i Mi'mâriyye: An Early-Seventeenth-Century Ottoman Treatise on Architecture*, çev. Howard Crane (Leiden New York København: E. J. Brill, 1987), 107.

¹²⁴ İbrahim Zeyd Gerçik, *Bir Yönetim Modeli: Süleymaniye: Yönetim, Psikoloji Ve Kurum Kültürü* (İstanbul: Küre, 2011), 64.

¹²⁵ Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, 9-14.

¹²⁶ Doğan Kuban, *İstanbul, Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, ed. Emre Yalçın, çev. Zeynep Rona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 289.

devletin dini anlamdaki simgeleri olması bakımından manevi güveni pekiştirmeleridir. İkincisi içtimai açıdan kuruldukları bölgede insani ihtiyaçlara cevap vererek ekonomiyi canlı tutmalarıdır. Üçüncü ve son olarak Osmanlı'nın cihan imparatorluğu olmasının somut sembolleri olmalarıdır.¹³²

Sinan Külliyelerinin çevreyi dönüştürücü etkisinden bahsedilmişti. Söz konusu dönüştürücü etkinin uzun ömürlü olmasını güçlü ve esnek bir kültür anlayışında da aramak gerekmektedir. Burada bahsedilen “esnek” tavır anlam bakımından hoşgörüyü karşılamaktadır. Süleymaniye Külliyesi ele alındığında çevreye duyarlı ve uyumlu bir kurum kültürünün bütünleştiren ve tamamlayan gücü hissedilmektedir. Kent topoğrafyasında belirgin bir iz taşımakla birlikte, cami merkezindeki ihtişam, külliye'nin diğer bileşenlerini oluşturan sınırlara doğru giderken yumuşar ve adeta külliye hudutlarından şehrin sokaklarına karışarak erir.¹³³ Sinan eseri külliyelerdeki sosyal alanlar, insani ilişkiler açısından da oldukça önemlidir. İmarethane ve tabhane gibi yapılarda ekonomik durum ve meslek fark etmeksizin pek çok kişi bir araya gelebilmektedir.¹³⁴

Öte yandan 17. Yüzyılda, İmparatorluk'ta başka bir süreç başlamıştı. Üzerinde dikkatle durmaya çalıştığımız güçlü ekonomik yapı zayıflıyordu. Enflasyon ekonominin dengelerini bozmuştu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Ekonomisi merkantilist bir tavırda olmadığı için dengeleri koruması sürdürülebilir olmamıştı. Çünkü toprakların genişlemesinde duraksamalar yaşanıyor, savaş ganimetleri azalıyor ve tımar sistemi düzensiz hale geliyordu. İlaşecilik tutumunun ithalatı destekleyip ihracata çok da önem vermemesi gibi hususlar da muhtemelen ekonominin eski kuvvetini yitirmesini tetikliyordu. Belki de, Klasik Devir Osmanlı Mimarisinin arkasındaki ekonomik güç, 16 yüzyıldaki kendini gerçekleştiren ekonomi politikaları yüzünden, 17. yüzyılda giderek eskinin tersi bir istikamete yönelmişti.¹³⁵ Örneğin sadece ekonomik değil aynı zamanda içtimai ve siyasal pek çok sebep ve sonucu olan olaylardan birisi de 17.yy'da cereyan eden, gaza ganimetleriyle selatin camilerini desteklemek tavrının I. Ahmed (ö. 1026/1617) tarafından takip edilmeyişi hadisesidir.¹³⁶

Sonuç

Klasik Devir Osmanlı Mimarisi arkasında, cizye, maden gelirleri, tımar sistemi ve gazalardan elde edilen gelirlerle tahkim edilmiş, merkezi otoritenin gü-

¹³² Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 99.

¹³³ Gerçik, *Bir Yönetim Modeli: Mimar Sinan*, 24, 25.

¹³⁴ Gerçik, *Bir Yönetim Modeli*, 48.

¹³⁵ Necipoğlu, *Sinan Çağı*, 56.

¹³⁶ Özbek, “İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri”, 557.

cünün hissedildiği ve görece istikrarlı bir ekonominin bayındırlık alanındaki yansımalarıdır.

Mimarlık ve Ekonomi bağlamında, Kanunî Çağı yahut Sinan Çağı, 'Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi' döneminin arkasındaki ekonomik boyut, üç temel kavramla ile anlaşılabilir. İlki, merkezi imparatorluğun kendi ekonomik modelini oluşturarak, ihtiyaca yönelik yapıların, merkezi bir üslupla ortaya çıkmasını çoğunlukla vakıf eliyle ortaya koymasındır. Bu aynı zamanda siyasi gücün bayındırlık faaliyetiyle pekiştirilmesi ve simgeleşmesidir. İkincisi ise Hassa Mimarlar Ocağı'nın hem sanatkâr yetiştirip hem de proje hazırlayarak inşa faaliyetlerini üstlenmesidir. Üçüncüsü ise bunu destekleyen ekonomik altyapıdır. Bu inşa ve bayındırlık faaliyetlerine nasıl kaynak ayrıldığı konusudur.

Vakıf sisteminin mimarideki rolü oldukça önemlidir. Kamu yararına inşa edilen yapılar (cami, medrese, imaret, suyuolları vb.) büyük oranda vakıflar yoluyla yapılmışlardır. Vakıf yoluyla kamu yararına hizmet eden yapıların gelirleri de yine kendi maliyesine katkı sağlaması için vakıflarla desteklenmiştir. Örneğin Süleymaniye Külliyesine iki yüzü aşkın köy ve daha fazlası vakfedilmiştir. Bu sistem inşa edilen hayratın ekonomisini bir nevi kendi kendine sağlamasına olanak tanımaktadır. Vakıf sistemi, manevi tarafı hariç hem inşa edilen yapıya hem de yapının fiziki anlamda ve sosyal-dini bağlamda ayakta kalabilmesi adına kaynak oluşturma yöntemidir.

Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi çağında yüksek maliyet teşkil eden bayındırlık faaliyetlerini karşılayabilecek bütçe sağlanmıştır. İmparatorlukta, tımar sistemi bozulana kadar halkın temel ihtiyaçları, uygun fiyatlardan (düşük kâr oranları) ve çeşitlendirilmiş ürünler yoluyla karşılanabilmesi düşüncesi hakimdir. Eş zamanlı olarak mimari faaliyetler de ilerlemektedir. Sinan'da ihtişamın yanı sıra üslup ve teknik de ön plana çıkar. Sinan, bir projeyi, baninin istediği gibi gerçekleştirme çabasının yanı sıra yapının kubbe çaplarını büyötmeye uğraşır, kendi üslubunu da esere yansıtır. Edirne Selimiye'de en iyi örneği göröldüğü üzere, cemaati, en düşük kesintiyle harimde karşılamının teknik koşullarını sağlama gayesindeir. Çağının en büyük inşaat organizasyonlarından birisi olan Süleymaniye Külliyesi ve sosyal ihtiyaca yönelik büyük ölçekli bir yatırım olan Kırkçeşme İsale Hattı, Klâsik Devir Osmanlı Mimarisinin hayat verdiği mimari üslup ve sanat bağlamının yanında bu organizasyonları karşılayacak mali bütçenin nasıl sağlandığını ve yönetildiğini de vurgulamaktadır. Edirne Selimiye Camii ise bu mali bütçenin desteklediği kültür ortamının nadide bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti geç döneminde de ihtişamlı camiler ve saraylar inşa etmiştir. Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi haricinde örneğin Geç Devir 'de daha az bayındırlık faaliyeti yürütülmüştür ya da estetik değeri daha düşük yapılar inşa edilmiştir gibi bir iddiada bulunulamaz. Keza bu daha göreceli ve çalışma sınırları dışındadır. Fakat Klasik Devir 'deki kadar yüksek maliyetli bayındırlık faaliyetleri azalmıştır. Camilerin ebatlarının ve revaklı avlu geleneğinin değiştiği ve külliye-lerin küçüldüğü gözlenmektedir. Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi, Mimar Sinan ile birlikte sadece estetik anlamda değil kent yapısındaki fiziki ve sosyolojik boyutu dönüştürücü bir etkiye sahiptir.

M. 1584 yılına kadar süren istikrar sayesinde ekonomi dengede kalabilmiş ve böylece kamu yararına yatırımlar desteklenebilmiştir. Bu tarihten sonra ise ekonomik dalgalanmalar artmış ve enflasyon ortaya çıkmıştır. Söz konusu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik gücü bağlamında bir çelişki oluşturmuştur. Merkezi imparatorluğun savaş ganimetleri ve tımar sistemiyle ulaştığı müreffeh ortam tımarın bozulmasıyla sarsılmaya başlamıştır. Savaşlardan elde edilen ganimetler 16. yy sonrasında eskisi kadar yüksek değildir ve genişleme yavaşlamıştır. Merkantilizmin zıttı bir anlayışa sahip Osmanlı İmparatorluğunda, iâşenin sağlanabilmesi adına ithalatın teşvik edilmesi de ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi çağındaki geniş imkânların yatırımlardaki etkileri ne kadar uzun sürmüştü, Osmanlı'nın bu dönemde belirlediği ekonomi politikalarının sonraki dönemlerdeki olumsuz etkisi de kadar uzun sürmüştür denilebilir. Klâsik Devir Osmanlı Mimarisi çağındaki ekonomiyi, tımar, iâşecilik, merkantilizm zıttı tutum, gaza ganimetleri desteklemiştir. Bu ekonomik tavır, 16. yüzyılda zenginlik ne kadar olumlu sonuçlar verdiyse de sonraki devrilere baş edilmesi güç pek çok sorun olarak yansımış gibi durmaktadır. Mimarlık ve Ekonomi anlamında disiplinler arası yapılacak çalışmalar çoğaldıkça daha fazla karanlık nokta aydınlatılacaktır.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%90	%10
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması /	%80	%20
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)/ Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama	%80	%20
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%70	%30
Writing - Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%80	%20

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akcıl Harmanakaya, Nesrin Çiçek. *Mimar Sinan Camilerinde Sembolizm*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı., 1996.
- Akkuş, Yakup. "Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar)". *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 107-140.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılâp, 2. Baskı., 2004.
- Avşin Güneş, Gülcan. "Hassa Mimarlar Ocağı ve Mimar Sinan". *Journal Of History School* 7/XVII (01 Ocak 2014), 375-391.
- Aydın, Yusuf Alperen. *Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*. İstanbul: Küre Yayınları, 1. basım., 2011.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. I Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 239, 296.
- Batır, Ekrem. *Arşiv Belgeleri Işığında Edirne Selimiye Külliyesi'nin İnşa Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Bostan, İdris. *Osmanlı Akdenizi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Bülbül, Yaşar. "Klâsik Dönem Osmanlı Muhasebe Sistemi". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 6 (1999), 151-182.
- Cafer Efendi. *Risâle-i Mi'mâriyye: An Early-Seventeenth-Century Ottoman Treatise on Architecture*. çev. Howard Crane. Leiden New York Kopenhavn: E. J. Brill, 1987.
- Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Gelişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- Çaycı, Ahmet. *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Çaycı, Ahmet. *Türk-İslam Kültüründe Vakıf ve Sanat*. Konya: Palet Yayınları, 2018.
- Çeçen, Kazım. "Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri". *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ Ve Eserleri*. ed. Sadi Bayram. 1/437-461. Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988.
- Çelik, Serpil. *Mevcut Belgeler Işığında Süleymaniye Külliyesinin Yapım Süreci*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Çınar, Hüseyin. "Piyale Paşa'nın Vakıfları". *Piyale Paşa Camii 2005-2007 Restorasyonu*. ed. Mehmet Baha Tanman-İdris Bostan. 39-59. İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 2011.
- Demir, Kenan. "Kadimden-Moderne Osmanlı İktisat Düşüncesi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 1/42 (01 Ocak 2016), 205-223.
- Emecen, Feridun M. *İstanbul: Tarihi Dönüşümlerin Kenti*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- Faroqi, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentiler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*. çev. Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Genç, Mehmet. "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar". *Vakıflar Dergisi* 42 (2014), 9-18.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023.
- Gerçik, İbrahim Zeyd. *Bir Yönetim Modeli: Mimar Sinan*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2025.
- Gerçik, İbrahim Zeyd. *Bir Yönetim Modeli: Süleymaniye: Yönetim, Psikoloji Ve Kurum Kültürü*. İstanbul: Küre, Dördüncü basım., 2011.

- Geremek, Bronisław. *Poverty: A History*. çev. Agnieszka Kolakowska. Oxford: Blackwell, 1. publ. in paperback., 1997.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 58. Basım, 2017.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*. çev. Halil Berkay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İnalcık, Halil. *Osmanlılar Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. baskı., 2022.
- Kalyoncu, Hülya. “Ehl-i Hıref-i Hassa’ Teşkilatının Osmanlı Kültür Ve Sanat Yaşamındaki Yeri Ve Önemi”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 3/Number: 33 (01 Ocak 2015), 279-279.
- Kartal, Şehri. *Haseki Hürrem Sultan Yapıları*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012.
- Kırımtayf, Süleyman. *XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.
- Koç, Yunus. “Osmanlı’da Kent İskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (2005), 161-210.
- Kuban, Doğan. *İstanbul, Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. ed. Emre Yalçın. çev. Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım: Aralık 2012., 2012.
- Kuban, Doğan. *Sinan’ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Mülayım, Selçuk. *Sinan ve Çağı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları., 1989.
- Necipoğlu, Gülru. *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*. çev. Gül Çağalı. Güven. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, 1. Baskı., 2013.
- Önal, Ahmet. “Osmanlılar Döneminde Mağlova Kemerı”. *Mimar Sinan ve Su*. ed. Coşkun Yılmaz. 281-316. İstanbul: Sultangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- Özbek, Yıldırım. “İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri”. *BELLETER* 72/264 (2008), 535-566.
- Özcan, Tahsin. “Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları”. 1/57-67. Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Öztürk, Mustafa. “Kanûnî Sultan Süleyman”. *Cumhuriyetin 100. Yılında 100 Türk Büyüğü: Devlet Adamları-2*. 5/533-624. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022.
- Özvar, Erol. “Osmanlı’da Gümrükler ve Kervanlar”. *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat İstanbul: Klasik Yayınları*, 106-124.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı., 2018.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Pardoe, Julia. *Sultanlar Şehri İstanbul*. çev. M. Banu Büyükkal. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı., 2010.
- Rauf, Tuncay. “Edirne’de Selimiye Camii”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 23 (1969), 3-12.
- Sâî Mustafa Çelebi. *Yapılar Kitabı: Tezkiretü’l-Bünyan ve Tezkiretü’l-Ebniye : Mimar Sinan’ın*

- Anıları*. İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 43/1-4 (1987), 111, 150.
- Türkoğlu, İrfan. "Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/2 (2013), 187-196.
- Uluskan, Murat. "Ehl-i Hiref Maaş Defterlerinde Kayıtlı Tebrizli Sanatkârlar (1526-1566)". *Belleten* 85/304 (01 Aralık 2021), 849-887. <https://doi.org/10.37879/belleten.2021.849>
- Yılmaz, Yasin. "İstanbul Süleymaniye Külliyesi'nin Malî Kaynağı Olan Kanuni Vakıfları". *İstem* 44 (2024), 63-90. <https://doi.org/10.31591/istem.1523887>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS. (MA. d)], Defter No. 45, H. 20.08.966 / M. 28.05.1559*